

kapcsolatot talál a szigor és a tanítás objektív és mérhető megközelítései között. Mivel a humán interakciókat elsődlegesen a szigor nem befolyásolja, az iskolai fegyelmi légkör a tradicionális, értékelő típusú oktatás utolsó bástyájának tekinthető. A tanulmány fegyelmi definíciókat sorakoztat fel. Úgy véli, hogy az elv legitimitása a nyugati filozófiából eredeztethető, ahol az autonóm racionális ember partikularitásától – s egyben fizikai valóságától – leválasztva jelenik meg. E létmódban képes túlélni a változásokat. A fegyelmezettség az iskolában „technikai racionalitás”. A személyt részletességre, pontosságra, merevségre, nehézség türéseire, fókuszálásra készíteti; e képességeket fejleszti. Megtudhatjuk, egy, a szigor elemeinek alkalmazásával 1983-ban indult iskolakísérlet visszatért a „kauzalitás” kereti közé. Olyan iskolát tételeztek, amely „ideális célokból épít képet”, ám egyéni tanulmányi rendet s időt biztosít a diákoknak az elsajátításra. Az eredetileg induló tizenkét intézmény mára több ezer iskolát felölelő hálózáttá nőtte ki magát.

A záró fejezetben átfogó tanulmányok kísérlik meg a maskulinitást elhelyezni a feminizmus, gender főprogramok – erőszakprevenció, esélyegyenlőség – és technikai fejlődés kereteiben.

A köteten belül *L. Yates (The „Facts of the Case”: Gender Equity for Boys As a Public Policy Issue)* néhány aspektusát vázolja a fiúk és a maskulinitás kutatási kérdéssé válásának. Kifejti, hogy az USA-ban népszerűvé vált a nézet, miszerint a fiúk „kiesnek a látókörből”, tehát szükséges, hogy az a politika, amit eddig sikeresen használtak a lányokra, a fiúkra is elkészüljön. A tanulmány arról szól, hogy a politikai aktorok működése közben a lányokra figyelve az elmúlt évtizedekben érvényt szereztek az esélyegyenlőségnek. Viszont mintegy többlettudásként megjelent s egyre inkább kifejezést nyert a maskulinitás dominanciája. A kérdéskör tovább problematizálódott, tudniillik nem a lányok háttérbe szorításáról van szó, hanem a továbblépéshez hiányoznak a fiúkra irányuló kutatások. A szerző szerint az egyenlőség pusztá tények halmaza marad mindaddig, amíg csak részek (pl. lemorzsolódás, oktatási kiemelés) adatait nézzük. Ezeket az egyszerű relatív eredményeket úgy tudjuk meghaladni, ha figyelmünket folyamatokra irányítjuk. Azokat a kérdéseket, amelyek osztály vagy ráció alapúak, másképp fogjuk látni, ha a szociális viszonylat

– gender által felkínált – egységes szemléletébe helyezzük el.

B. Carr (Same As It Never Was: Masculinity and Identification in Feminism) a kötet zárótanulmányában végig vezet azon az úton, ami a következő kérdésekkel írható le. Hogyan lehet a férfiak és nők elkülönültségétől eljutni a „lehetetlen közelségéhez”? Miként kerülhettek a feminizmuson belülről a férfiak? Itt a férfigutatások és a feminista elmélet és gyakorlat harmonizálási kísérletének lehetünk olvasói. Carr szerint hiba lenne a feminizmust továbbra is a nők identifikációjára egyszerűsíteni. A women studies-ban a „közelség” módszertanilag adott, hisz a pszichikus folyamatok és az intézményi történések nem szemléletes kapcsolatait tárja fel. Így értelmezve a feminista elmélet óhatatlanul a maskulinitás tükrében való megjelenítést hozza magával. Tekintettel arra, hogy a feminizmust nem lehet s talán nem is kell leválasztani a szexuális megjelenítéstől, mondhatjuk: a feminizmus tulajdonképpen a politikai identifikációk egy speciális halmazát – férfiak és nők – kódolja be úgy, hogy a továbbiakban ezekről a kategóriákról mint alapvető és kizárólagos horizontokról gondolkodunk.

(*Nancy Lesko [ed]: Masculinities at School. Thousand Oaks, SAGE, 2000. 360 p.*)

Bojda Bea

NŐI EMLÉKEZET ÉS TÖRTÉNELEM

A 2006-ban, Pető Andrea és Bertejke Waaldijk szerkesztésében megjelent, *Teaching with Memories* címet viselő könyv nemzetközi szerzőgárda műve. Az alcím interdiszciplinaritást és női történeteket ígér, a megjelenést az ATHENA program (Advanced Thematic Network in European Women's Studies) tette lehetővé – tehát egy gyakorlati program írásbeli dokumentálásáról van szó. A program célkitűzése szerint különböző nemzetiségű, eltérő történelmi tapasztalatokkal rendelkező női sorsok, történetek feltárását kísérte meg, hogy mindez kiinduló támpontul szolgálhasson hasonló kutatásoknak, illetve felhasználható legyen – elsősorban a felsőokta-

tásban, posztgraduális képzésben – pedagógiai segédeszközként. Néhány elméleti előfeltevést kell tisztáznunk először, melyek alapjaiban érintik ezeket a célkitűzéseket. A legfontosabb problémának a történelem tárgyának megválasztását és a történelem (vagy történelmek) elbeszélhetőségének kérdését tartom – elsőként tehát ezen kérdéseket járom körbe; ezután kerülhet sor a projekt gyakorlati hasznának, pedagógiai hozadékának számbavételére.

A rankei „wie es eigentlich gewesen ist” típusú történetírás tarthatatlansága mára nyilvánvalóvá lett. A megfigyelő szubjektumtól független, objektív történeti tudás feltárása helyett előtérbe kerültek az alternatív megközelítési módok, illetve a tudományág interdiszciplináris „kibővítésének” kísérletei. Ilyen új fejleménynek tekinthető például az oral history, a mentalitástörténet, a mikrohistoria vagy a „női történelem” megjelenése és elfogadhatása a tudományos közösségen belül. Mindez egyszerre jelent a megszokottól eltérő látásmódot, témaválasztást és metodikát.

Triviálisnak tűnik a fentebb vázolt igény a tudományos diskurzusban, ennek ellenére az újfajta történelemszemlélet elemei az oktatásban, tanításban nem nagyon jelentkeztek még. Természetesen figyelembe kell vennünk a tudományos fejlődés és ennek köznapi leképeződése közti szükségszerű időintervallumot, de a lemaradás megállapítása és ennek leküzdése időszerrű feladat. Erre mutat példát a bemutatásra váró könyv, mely két szempont összekapcsolásával és szem előtt tartásával született meg: együtt van itt jelen a pedagógiai perspektíva és a tudományos megújulás szükségessége.

Napjaink egyik meghatározó célkitűzése „hangot adni” azoknak a rétegeknek, amelyek eddig nem jelenhettek meg a történelem színpadán. Ez elnyomott, marginális pozíciójuknak volt köszönhető – a fehér, európai (illetve észak-amerikai), nyugati keresztény kultúrkörbe tartozó, férfi történetírók dominanciája miatt. Ez csak perspektíva kérdése, saját (gyakran kimondatlan) előfeltevéseink megkérdőjelezése nélkül a történelem továbbra is csak királyok, háborúk, csaták története marad, meghatározott tér- és időkeretek között mozogva.

Felvetődik ezen a ponton az emlékezet, a kulturális emlékezet és identitás kapcsolata, szóbeli

ség–írásbeliség viszonya, magán- és közéleti események egymásra hatásának, illetve elkülönülésének terei. Valamely közösséghez való tartozásunknak elengedhetetlen feltétele a (valamilyen szinten) közös emlékezet, az a történeti tudás, melynek birtoklása önmagunk és a csoport többi tagja számára is identifikáló tényező. Az emlékezet, a tudás áthagyományozásának nem egyfajta módzata létezik, ennek ellenére az európai kultúrkörből származó ember számára írásbeliség és történetiség egymástól elválaszthatatlan fogalmaknak tűnnek, melyek együttes megléte szükséges a csoport önazonosságának kialakításához. Leegyszerűsítve a dolgot: az a nép, társadalmi, vallási csoport, amely nem hagyott, nem hagy maga után írásbeli nyomot, egy európai számára nem is létezik, nem rendelkezik történelemmel.

Két döntő oka van ennek a számunkra oly magától értetődő evidenciának. Az első az európai kultúra egyik alapjának tekinthető Biblia – az Ige, amely hordozza Isten üzenetét. Írás és szakralitás összekapcsolásával az a személy, aki birtokába kerül az írni-olvasni tudásnak, közvetlenül részesülhet az isteni kegyelemből, mintegy közvetítő szerepet betöltve a mennyei ország és a földi világ között. Az írás így kapja meg a neki (még ma is) kijáró tiszteletet – ami le van írva, ki van nyomtatva, azt inkább fogadjuk el igaznak, mint a szóban elhangzottakat. Ez nagy felelősséget ró az írástudó személyére, mely tisztség (kevés kivételtől eltekintve) sokáig csak férfi számára volt elérhető.

A második ok, mely identitásformáló tényezővé teszi az írásban áthagyományozott történelmet, az a történelem 19. századi felértékelődése. A történelem mint az emberi szellem kiteljesedésének folyamata adta meg azt a rangot e tudományágnak, amely mindmáig érezhető a történelemről való közgondolkodásban. A történelem folyamatai által (ki)alakított ember képe ekkor jelenik meg, a létrejövő nemzetállamok számára döntő fontosságúvá vált saját történelmi emlékezetük, s az ezzel együtt járó toposzok, szimbólumok, helyek és időpontok kijelölése. Így jön létre a számunkra már természetesnek tűnő nemzeti történelem, a nemzeti jelleg – melyek megkonstruált jellege fokozatosan elhomályosodik.

A nő mint történelmi személyiség a 20. század második feléig nem jelent meg a tudományos dis-

kurzusban – köszönhető ez egyrészt társadalmilag alárendelt szerepének, másrészt annak, hogy meg volt fosztva az írásbeliség hatalmától, „nem volt nyelve”. A nép tömegei, a gyermekek, más borszínű emberek ugyanígy meg vannak, voltak fosztva a saját történelem lehetőségétől – ezért lehet hasznosítható ebben az esetben az egyéni élettörténetek feltárása, a „nagybetűs”, egyetlen Történelem helyett történetek rekonstrukciója, emberi múltunk árnyaltabbá, sokszínűbbé tétele.

Egyéni módszert ajánl a könyv ennek megvalósítására: a női példaképek (*foremother*) élettörténetének megírásában, az ehhez szükséges anyag felkutatásában megfelelő tudományos és pedagógiai eszközök lát az eddig rejtett női történelem „láthatóvá tételében”. Az emlékezet, a múltból való emlékek így lesznek a történelmi kutatás tárgyává. Szükségszerű, hogy ebben a vizsgálatban hasznosítani kell más, érintkező diszciplínák tanulságait is – a feminista elmélet eredményeit, a Gender Studies megállapításait vagy akár a narratológiai kutatásokat (hiszen a történelemtudomány maga is küzd tulajdonképpeni tárgyának megalkotott mivoltával). Más forrásanyagot, illetve a történelmi forrás fogalmának kitágítását igényli az ilyenfajta elemzés. A férfi és a női nem szerep lehetőségeit elnagyoltan szemléljük egyfajta oppozícióban (bár maga a könyv is figyelmeztet az oppozíció érvényességének korlátaira), melynek egyik pólusát a külső, nyilvános élet tereit elfoglaló férfi jelöli; míg a másikat a belső, intim életteret, a család melegét biztosító nő reprezentálja. Az utóbbi terhez kapcsolódó tevékenységek, szokások, kapcsolatrendszerek kevésbé dokumentáltak, nehezebben feltárhatók – a hagyományos történelmi tapasztalattól, látószögtől, vizsgált anyagtól különbözni fog az a vizsgálat, mely ennek a térnek a jellegzetességeit kívánja feltárni. Mindeközben tudatosítani kell magunkban a férfi (külső) és a női (belső) szférák elhatárolásának történetileg a 18–19. században kialakult jellegét, tehát ez a megkülönböztetés, mely alapjául szolgál számos elemzésnek, egyáltalán nem magától értetődő evidencia!

Melyek azok a helyek, ahonnan kiindulva megalkothatóvá válnak a női történetek? Három csoportra osztható a könyv forrásanyaga: egyrészt megtalálhatók a hivatalos írásbeliség termékei

(statisztikák, munkaszerződések, hivatalos tanácskozás jegyzőkönyvei, kivégzés előtt felolvasott ítéletek), melyek bármely hagyományos történelem számára is megfelelő alapot nyújtanának a kutatáshoz. Más típusú szövegek is ürügyül szolgálnak a különböző elemzésekhez, s ezen források történelmi jelentésértéke már inkább szorult magyarázatra a laikus olvasó szemében: személyes levelek, napló, egy adott kor olvasási szokásainak feltárása vagy egy interjú jelent példát erre. Itt jut közel a fentebb már említett oral history és a mentalitástörténet diszciplínájához a könyv. A harmadik forrásbővítő szolgálg igazi meglepetéssel az olvasó számára – különböző tárgyakat „szóltatnak meg” a kutatási projektben részt vevők, melyek között éppúgy szerepel bútoradarab, mint egy születésnap kártya, fénykép vagy szobor.

Valamennyi elemzés jellemzőjének tekinthető a múlt egy adott emlékének kiragadása, hogy aztán ezt történelmi jelentéssel ruházza fel. Az elemek, amikből építkeznek az írások, gyakran nagyon távolinak tűnnek egy szokványos történelmi kutatás számára. A források kiválasztását legalább két kimondatlan előfeltevés motiválja. Az egyik egy olyan tágabb értelmű kultúra-definíció, mely különböző emberi megnyilvánulások halmazának tekinti a kultúrát, s feltételezi, hogy ezek a gyakorlati életesemények „lefordíthatók” a történelem nyelvére. Az írásokat kiváltó másik ösztönző tényezőnek a mindennapi élet megírásának igényét látom: a nyilvánosságon, a történelmi tudaton kívül rekedt női tudat megjelenítését; hiszen minden személyes dolog egyben politikai is (Beauvoir).

Egy nehéz kérdéssel viszont mindig szembe kell nézniük az ilyenfajta kutatásoknak: mi legitimálja tárgyakat, azaz mi biztosítja, hogy valóban tudományos szövegekként funkcionáljanak ezek az írások? Hiszen az a veszély is fenyegethet, hogy maga a történelmi tudás válik így parttalaná, megfoghatatlanná – bármely dolog, esemény, emberi tény felruházhatóvá válik a történelmi tudás jelentőségteljességével. Ezt úgy próbálják megelőzni az elemzések, hogy mindig egy szélesebb kontextusba helyezik a vizsgálatra szánt forrást, egy, az olvasó számára feltehetően ismerős narratíva részévé teszik. Ilyen történetnek tekintem az elnyomott, lázadó női alak portréját, a kelet-közép-európai totalitáriánus rendszerek működ-

désének sorvasztó hatását, a 20. századi nemzeti történelmek nagy sorsfordulóit. Így az írások egyszerre próbálnak eltávolodni a nagy narratívától, miközben ugyanezen gesztussal vissza is térnek hozzájuk. Nem figyelhető meg az a fajta aprólékosság, amely például a mikrohistóriai kutatások sajátja – ilyenek például Ginzburg vagy Natalie Zemon Davies művei –, amelyek inkább igyekeznek visszahelyezkedni egy régebbi korszak emberének világlátásába, a nagy folyamatok peremén zajló eseményekre fókuszálva.

Tehát a célkitűzés és a megvalósítás nem teljesen fedi egymást a tanulmányokban, s ennek több oka is lehet: egyrészt a szerzők egyike sem képzett történész, másrészt nem is akkora forrásanyaggal dolgoztak, mint a fentebb említett szerzők. További ok lehet, hogy inkább gyakorlati útmutatót kívántak nyújtani a kötet összeállítói, s nem történelemtudományi értelemben vett elemzéseket. A döntő azonban az írások elkészülésének módja, egy adott csoportban való bemutatás, megvitatás folyamata, amely automatikusan magával hozza a történetek megszületését, a források beágyazását. (S itt most nem térnék ki azokra a kutatásokra, amelyek az emberi elme, emlékezés történeteszerű, epizodikus jellegét vizsgálják.)

Megfigyelhető továbbá a marginalitás pozíciójának hangsúlyosabbá tétele, ami a női mivolt egyik döntő jellemzőjeként értékelhető – mind ez gyakran összefonódik a hatalomnak kiszolgáltatott egyén témájával. Ez egyaránt köszönhető a kelet-közép-európai alkotógárdának és a téma iránti érzékenységnek: a patriarchalitás szellemisége és a szovjet blokk országainak légköre sok szempontból hasonlóak voltak egymáshoz. A nő szereprepertoárnak, illetve a női kép megjelenítésének szűkre szabott terepén csak bizonyos ideáltípusoknak megfelelő sorsok voltak ábrázolhatók. A hatalom mikromechanizmusainak vizsgálatára nyílna itt lehetőség (hasznosítva Foucault munkásságának eredményeit), valamint saját, számos előtélettől terhelt 20. századi nemzeti múltunk további tisztázására. Az erről való beszéd nehézsége és szükségessége nyilvánvaló. A női példakép mintaadó hatása vitathatatlan, de a kutatónak mindig szem előtt kell tartania, hogy saját értékítéleteit ne kérje számon kutatási anyagán, ne vetítse vissza múlt korok mindennapjainak vizsgálatában. Az élettörténetek meg-

alkotásánál megfigyelhetők bizonyos sémák, fordulatok, melyek ezt az erkölcsi irányadó munkát végzik el, meghatározott irányban befolyásolva az értelmezést – kérdés, hogy ez mennyire kerülhető el. A módszer alkalmazásának első lépése a témakiválasztás: saját rokonsági/baráti kapcsolatrendszeréből (esetleg ismert nőalakok köréből) a hallgató/kutató kiválasztja a női példaképet. A hagyományos tanár (tudásátadó) – diák (passzív befogadó) szerep átforgatásának lehetünk szemtanúi itt. A tanuló egyben tanár is, hisz önmaga találja meg tanulmányainak tárgyát, a vezető tanár a feldolgozás módszereinek ismertetésében nyújthat segítséget – tudásszervezőként viselkedik, és nem a tudás birtokosaként. A munka önálló elvégzése után következik annak prezentálása és megvitatása, majd közzététele: ez a gyakorlat a szerzői státusz birtokosává teszi a hallgatót, egyben felelőssé saját munkája iránt. További gyakorlati kérdések és bibliográfia segít az olvasó számára a továbbgondolkodásban és kutatásban.

Az eltérő nemzetiségű, különböző történelmi emlékezettel rendelkező hallgatók véleményeinek ütközése elősegítheti a vitát, konszenzus kialakítását, egymás véleményének megismerését. A Szovjet Birodalom uralkodó narratívájától megszabadulva és a sértett nacionalista felhangokon felülemelkedve így juthatunk el egy tárgyilagosabb történelemkép kialakításához. A sok részelemzés összegzésével a jövőben eljuthatunk egy olyan tudásbázis létrehozásához, amely például Hollandiában már létezik (Information Centre and Archive for the Women's Movement), s további kutatások alapjául szolgál. Tulajdonképpen valamennyi, a könyvben olvasható elemzés a történelem elfogadott koncepciójának dekonstruálásáról szól, egy olyan perspektíva meghonosításáról a kutatásokban, mely a nemi perspektíva szempontjából írja újra a történelmet. Természetesen ebben az esetben is szembe kell nézni a Hayden White által hangsúlyozott problémával, mely a történetírás igazságtartalmáról és fikcionált jellegéről szól: a személyes élettörténetek esetlegesége, fragmentáltsága külső beavatkozás nyomán válik egységes, céllal rendelkező történetté. Ezért kell a kritika eszközeivel élni a sztorik létrehozásánál, s nem magára a női élmény megjelenítésére koncentrálni, hanem ezen tudattartalmak létrehozásának módozataira. További érdekes kér-

désként vetődik fel a bőrszín, a nem, az életkor (*race, gender, generation*) összefüggése, az imperializmus és kolonializmus szélesebb kontextusában tárgyalva.

Mint látható, számos olyan kérdést vet fel a kötet, mely mindannyiunk számára releváns, és az ezekre való válaszadás mindannyiunk feladata. A történész szakma és diszciplína felé egyben kihívást jelent a könyv, az elfogadott kánonok újradefiniálását, más nézőpontok érvényességének elfogadását, plurális szemléletet, mely felülemelkedik az igaz/hamis egyoldalú szembeállításán. Ettől a teherfeltől megszabadulva végre szembenézhetünk valódi problémáinkkal, hogy megoldjuk azokat.

(*Pető Andrea & Berteljeke Waaldijk [eds]: Teaching With Memories: European Women's Histories in International and Interdisciplinary Classrooms. Galway, National Univ. of Ireland, 2006. 208 p.*)

Somogyvári Lajos

GENDER A FILMBEN: A NŐK FILMBELI ÁBRÁZOLÁSA A FEMINISTA FILMKRITIKA ÉRTELMEZÉSÉBEN

A feminista filmelmélet olyan interdiszciplináris terület, ahol a szituáltság, az identitáspolitikai nyílt felvállalása irányítja a kutatást, az eredmények pedig célzottan szerepet játszanak a filmkészítés gyakorlatának az átalakításában. A feminista filmelmélet fejlődésének 1972-től számított kezdeteitől (amelyet a *Women and Film* nevű amerikai folyóirat első számának megjelenése jelképez) nyomon követhetőek a feminizmus mint mozgalom célkitűzései és eredményei, az egyre szerteágazóbb kritikai szemléletmód érvényesülése.

A filmes feminizmus, amely magába foglalta a feminista filmkritikát és filmelméletet, valamint a filmgyártás területén tett erőfeszítéseket, indulásakor a feminista mozgalom már túljutott első hullámán, amely főként a jogi, de jure egyenlőtlenségek megszüntetését, illetve az egyes formális jogok, pl. a nők szavazati és felsőoktatáshoz való jogának megszerzését célozta meg. A feminizmus második hulláma (az 1960-as évektől, napjainkig

is aktuális igényekkel) a formális jogok mellé a tényleges, mai szavakkal mondván esélyegyenlőséget kívánta a nők számára, küzdve a diszkrimináció és az elnyomás ellen. A filmes feminizmus kezdetben deklaráltan és szorosan kapcsolódott a feminizmus második hullámához, a filmgyártás területén kívánva teret nyerni a nőknek, valamint a nők és férfiak kiegyensúlyozott és valóságközelebi ábrázolását, a női nézők szempontjainak figyelembevételét követelve, küzdve a női filmtextusbeli tárgyiasítása és elnyomása ellen. A feminista mozgalom harmadik szakaszában (az 1990-es évektől) nyilvánvalóvá vált, hogy tarthatatlan a korábbi szakaszok elképzelése a női nem egységességéről, az univerzális nőiségről, amelyen többnyire a fehér középosztálybeli európai vagy észak-amerikai nőket értették. Megszólaltak a *marginális női hangok*, például a fekete és leszbikus nőké, amelyeket a filmes feminizmus is integrált.

A szöveggyűjtemény a szövegek kiválasztásában és sorrendjében kronológiailag követi a feminista filmkritika és filmelmélet fejlődését. A mű pozitívuma a didaktikusság és szemléletesség. Szerkesztője, Sue Thornham a film és média tanulmányok professzora, illetve a Film és Média Tanszék vezetője a Sussexi Egyetemen, aki a szöveggyűjtemény szerkesztésében a tárgy tanításában szerzett tapasztalatait kamatoztatja, valamint a kész művet feltehetően oktatási célúnak tekinti. A szövegek kiválasztása, részenként való gondos csoportosítása, az olvasókönyvhöz és az egyes részekhez írt szerkesztői bevezetők, illetve az ajánlott irodalom-jegyzékek elhelyezik az eszközöket és szövegrészleteket a tágabb filmelméleti, társadalmi és feminista mozgalmi kontextusban, valamint feltárják a szövegek közötti összefüggéseket, egymáshoz viszonyított különbségeit.

A kötet első három része már-már a terület dialektikus fejlődésének érzetét kelti. Ebben szerepet játszik a szerkesztői koncepció, amelyben a szövegek kiválasztását főként a két nagy elméleti hagyomány, az amerikai eredetű szociológiai és a brit eredetű pszichoanalitikus tradíció küzdelmének bemutatása irányítja. A küzdelemből a szöveggyűjtemény tanúsága szerint az utóbbi kerül ki győztesen, az abszolút nyereség viszont általánosságban véve a filmes feminizmusé: az elméleti vitákban konstruktívan részt vevő szerzők munkásságán keresztül a teóriák és módszerek folyamatosan és szemmel láthatóan implemen-